

„A FAJOMNAK KÖSZÖNHETEM MŰVÉSZETEMET”

KATONA NÁNDOR A KORABELI SAJTÓ TÜKRÉBEN².¹

A MI NAGYJAINK – KATONA NÁNDOR

Sok nyűgös baja, életgondja, számos családja volt Kaufmann bácsinak, a szegény késmárki kocsmárosnak. Alig cseperedtek föl gyermekei, máris nyakukba akaszthatták a vándortarisznyát, mert vékony és száraz volt otthon a karéj kenyér. A kis Nándor tízesztendőős korában istenhozzádót mondott a girbe-gurba utcácskáknak, a játszótérnek, a kis pajtásoknak és elindult, el a lengyel határ felé, hogy eggyel kevesebb gondja legyen a jó öreg kocsmárosnak s hogy ő, az életküzdelem jegyese, a minden szépre és minden borzasztóra kiválasztott, megkezdje viszontagságos pályafutását. Fázósan, remegve kapta hátára batyuját s elment messze földre, idegenbe, jómódú gyermekeket tanítani. Tíz éves korában tanító volt Katona Nándor. Senki nem tudott széles határban olyan gyönyörűen héber szöveget írni, csodájára jártak az öregek. Szívében isteni hittel, homlokán atyai áldással, fakó orcáin az édesanya csókjával, elindult vándorútjára. Milyen szürke, fájdalmas volt ez az út s milyen csillogó, diadalmas lett – mikor kóborlás után – odatorkolt vissza, ahonnet kiindult: a szülői házba. A sápadt, sovány, koravén tanítógyerekből művész, nagyhírű és sugaras homlokú mester lett. Öreges kisfiú volt, amikor elment és fiatal, gyermeklelkű férfiú volt, amikor visszatért. A szíve, a hite, a rajongása, a család, a környezet szeretete megmaradt. Semmisem változott, csak egy nagy tehetség bontakozott ki, mint csodás keleti virág, és a jámbor kocsmáros fia előtt nagyurak, előkelő dámák hódoltak meg.

A műteremben

Akácfa utca 24. Sűrűn lakott emeletek hegyében egy világos műhelynek szánt hatalmas szoba. Ez Katona Nándor műterme. Az előszoba lakásul szolgál, vízvezetéki mosdó, ágy, kis szekrény, sok könyv. A műterem telis-tele ládákkal, óriási puhafa

¹ Összeállította és közreadja Markója Csilla (MTA BTK MI), Bardoly István (Forster Központ). Itt szeretnének köszönetet mondani Kiss-Szemán Zsófiának szíves szakmai segítségéért. A forrásközlés első része az első *Mednyánszky-olvasókönyv*ben jelent meg: „Vaspáncéllal körülzárt életében”. Katona Nándor a korabeli sajtó tükrében. *Mednyánszky-olvasókönyv*. Szerk. Markója Csilla. *Enigma*, 7. 2000. no. 24/25. 195–210.

szekrényekkel, polcokkal. Ha nem volna középütt a festőállvány és szanaszét megkezdett festmények, vázlatok, vásznak, fatáblák, festékdobozok, paletták, ecsetek, raktárnak vélné az ember. Huszonöt éve lakik és dolgozik ebben az egyszerű, végtelenül szerény hajlékban Katona Nándor. Ami fény, gazdagság van itt, azt mind gondosan félretette ládába, szekrényekbe, fiókokba. Vagy négyezer festmény: a művész lelke és élete.

Meghatottan, szinte gyermekes félénkséggel poros papírhalmozatot terget ki a mester. Tenyéryi cifra papírszeletkéik kerülnek elő a csomóból. A legfinomabb perzsaszőnyegek mintájára emlékeztető cífraságok szemképráztató mozaikja minden szeletke. Vagy mintha brüsszeli csipkemintát papírra rajzoltak s a körvonalainál kivágták volna.

- Nyolc éves koromban - mondja Katona Nándor - ez volt a legnagyobb szenvedélyem. Minden darab fehér papírost telerajzoltam és aztán bicskával kivágtam a mintát. Ahol meghagytam a papírost, oda beírtam a tízparancsolatot héberül. Ezeket a kis cédulákat az édesanyám félrerakta és az imádságoskönyvébe tette. Később, mikor már valaki voltam, nagyrészt szepességi urak és hölgyek drága pénzen vásárolták meg. Nekem csak ez a pár darab maradt. Emlékszem, egyszer egész ív papírost rajzoltam tele és vagdostam ki a késemmel. Egy késmárki fiú elvitte és azt hazudta, hogy egy forintért vette meg tőlem. Mikor az apám visszakövetelte, a fiú összetépte mérgében.

Keveset, nagyon keveset beszél Katona az ifjú évek szenvedéseiről. Szemérmesen elcsuklik a hangja: a beteljesült dicsőség nem kérkedik az akadályok, küszködések olcsó emlegetésével.

„A fajomnak köszönhetem művészetemet”

Katona Nándor szemei: külön tanulmány. Mi az a szelíden foszforeszkáló, szinte félelmetesen bágyadt fény a hatvanadik esztendejét járó Mester kék szemében? A lány hangulatok esztéta elemzője azt mondja: *örök gyermeki*. A nyugodt bölcselő azt feleli: *örök emberi*. A természettel egybeolvadt költő elragadtatottan válaszol: *örök isteni*. Mindhármunknak igaza van. Katona Nándor kísértetiesen bánatos, messze csillagokkal és havas hegyormokkal álmódó szemeiből a gyermek hamvas ártatlansága, az ember fájdalmas megértése, az Istentől valóság égi jegye csillámlik. Ezek a szemek teszik Katona Nándort művésszé, alkotóvá, aki hatalmas szárnyalással, mint mesebeli madár, túlemelkedik minden földiségen, aki lerázva a földi anyagot, mérhetetlen szabadság és mérhetetlen képzelet acélkék étherében kering, mind magasabbra fúrja tekintetét, s boldogan, áradó lélekkel csattogja a teremő hálatelt dicséretét. Ezek nélkül a szemek nélkül sem megrajzolni, sem megérteni nem lehet Katona Nándor emberi portréját. Elnézem a grandiózus portrét, amelyet a fiatal László Fülöp Bécsben 1902-ben festett az ő „Nándor barátjáról”. Mint oltári mécses világol Katona Nándor szeme, áhítatos meghatottság és megszállott alázat ömlik szét szemeiből az arcra: csodálatosan benne

él a festő, de bizonyos, hogyha lefejtene az alakról a mai ruhadarabokat: a hajdani próféták epedő istenvágát, emberimádatát és nagy szívjóságát sugároznák ezek a szemek.

Idestova húsz éve találkoztam ezekkel a csodálatos, mély, fel-felcikázó poéta szemekkel. Sohasem vallottam be magamnak, bár ott szunnyadt az érzés lelke kútjában: valami szorongás, olykor döbbenet fogott el e szemek apró tüzekkel vibráló, hirtelen fellobbanó, majd még gyorsabban elvesző csillagfényétől. A legérdekesebb probléma mindig az ember marad, – mennyivel inkább az a művész, akiben választottságánál fogva sok százezer ember arca, érzésvilága, elhivatottsága, sorsa, reménye és nyugtalanúsága, vágyakozása és fájdalma él! Mi ez a rejtelmes fény? Hova, mely korokba, milyen világba álmodik vissza, mit kutat, miért lángol, mit sirat? Egy soha ki nem elégült sóvárgás öröklámpása vagy egy állandó rettegés vészjeles szemaforja? A reménytelenség, a végső céltalanság ijesztő mementója vagy talán éppen egy eljövendő nagy pillanatnak, a jutalmazó és büntető istenítéletnek előreküldött bolygó lidérce? Vagy visszatükrözése egy égbekiáltó igazságtalanságnak, amely felsebezte és szünetlen lázzal borítja el a lelkét, egy érthetetlen igazságtalanságnak, amely ellene elkövetetvén, méltatlan szájakban rágalom s gyilkos lett és ezekbe a drága szemekbe az emberi gonoszságtól való irtózatot lopta be?... Értetlenül álltam a Katona Nándor szemei előtt. Mígnem egyszer, halkán és reszketően, megszólalt maga a Mester:

– *A fajomnak köszönhetem művészetemet. Mert, ami értékes bennem: az a hangulat, a melankólia. És ebben a hangulatban, ebben a melankóliában ott remeg, ott vonaglik az ötezer éves szenvedés... a kimaradhatatlan szenvedések végtelen sora...*²

² Származásáról, illetve vallásához való viszonyáról 1925-ben így nyilatkozott: „Ott imádkozott a közelben a frigszekevény előtti padosorokban az ősz Katona Nándor, a Tátrának, a Vágvölgyének ragyogó művésze. Akinek szeméi a hegyek párázatát, a levegő ezerszínű titkait fürkészik, most ott ül imakönyve fölé hajolva és a szeméből *bő patakokban ömlik a könny*. Az istentisztelet után odamentünk az ősz mesterhez, aki meghatottan mondta az *Egyenlőség* munkatársának: Nagyon vallásos családból származom. Fiatalkoromban a szülői házban sokat imádkoztam. De fiatal fejjel az ember nem tudja felfogni és megérteni az imák lényegét. Mikor azt hisszük, hogy már minden túl vagyunk, akkor látjuk csak: milyen esendő az ember és hirtelen tudatára ébredünk annak, hogy ezek az imák, amelyeket megtörtén rebegünk a templomban, négyezer esztendősek, régebbiek mint az időszámításunk. És akkor megértjük, milyen felülmúlhatatlan és elenyészhetetlen műveket alkotott a zsidóság és felvetjük a kérdést: vajon nem érdemli-e meg ez a zsidóság, hogy a legnagyobb tiszteletet érezzük iránta? Őszintén megvallom, negyvenöt éven át elmulasztottam, hogy imádkozzam és íme jön egy alkalom, mely hirtelen életre kelti a gyermekkort, a maga drága emlékeivel, visszahozza az ősi hitet, a régi hangulatot. Mikor a kántor meleg hangján, mély érzéssel, elcsukló sírással felcsendül az *Ovinu-ima*, átérezzük azt a magasztos pillanatot, mely ellenállhatatlan erővel vezet bennünket vissza a *hithéz*. Késmárkon volt egy kántor, annak volt olyan szép, meleg hangja, szívbe markoló előadása, mint a Rumbach-utcai főkántornak és ezt a hangot hallottam újra felcsendülni az ünnepi zsolozsmák között. És most eszmélek rá arra is, hogy ha eddig el is mulasztottam, hogy templomba járjak, ezért még nem voltam hitetlen. Hiszen a természetet is csak úgy lehet megfesteni, ha mélységes áhitat és vallásos hit tölti meg a szívünket.” Ld.: Rózsahegyi, Katona Nándor és a többiek. *Egyenlőség*, 1925. október 3. 1.

Zsidó nem lehet tájképfestő?

Katona Nándort a természet rajongójává nem a zsenije tette. Azért lett zseni, mert természettudó volt. Hódolója a hatalmas isteni rendnek, panteista és askétája a művészetnek. A zsidó festőket divatos volt egy időben azzal a cinikus váddal illetni, hogy materialisták és a jól jövedelmező arcképfestést mindennél többre becsülik. Ezért nincs – mondták – valódi nagy tájképfestőjük. Katona Nándor természetimádása, énjének tökéletes felszívódása a füvek, fák, erdők, hegyek, csillagok, tünemények káprázatos világába: klasszikus cáfolat a henye gyanúsításra. Engedelmes szolgája, de felséges megértője is az Úr paradicsomának, meghatódott vándora az isteni kertnek és szent hittel vallott hite, hogy minden emberi alkotás tetőfoka: az isteni alkotás egy-egy atomjának, szikrájának kilesése és visszatükröztetése. Amint szívünkben is csak akkor találjuk meg az Isten képét, ha hozzá föl tudunk emelkedni.

Azt mondja Katona:

- Úgy éltem a Tátra szikláinak közt, mint a zerge vagy a mókus. Minden évszakban és a napnak minden szakában, kora hajnalban, késő éjszaka ott éltem az erdőkben, a vízmosságokban, a havas hegytetőkön. Nem túlzok, ha azt állítom: egyetlen mozzanata sincs a természetnek, amelyet ne láttam, ne figyeltem volna.

Ötezer, hatezer, hétezer képet festett eddig a Mester, – mindegy. Ne tartsuk számon termékenységének, e kiapadhatatlan tengerfenéknek kvantitásbeli eredményeit. Katona Nándor múzeumokba, külföldi és magyar úri házakba, arisztokraták és polgári műbarátok százainak lakásába varázsolta az ő gyönyörű természetlátásának csodáit. A művész lelkén keresztül a Mindenség, az univerzum lelke él, világít és – merem mondani – biztat bennünket. Mert abból a búskomorságból, amely csipkés fátyolt sző remekműveire, mégis a boldogabb, az istenibb emberi jövő sugara csap ki. Ma még komor sejtetéssel, holnap vakító világossággal. Ötezer év szenvedése után a jóság, a megértés, a szeretet...

Molnár Jenő³

KATONA NÁNDOR (1864–1932)

Azok között indult, akik a természet elfogulatlan, tárgyilagos szemléletét és hűséges ábrázolását tűzték ki céljukul. A naturalizmus magyarországi úttörői között tekintélyes szerepe volt az ő működésének és művészetének. Mint a természetelvű művészek legkiválóbbja, ő is eljutott oda, hogy miközben a természet hűséges követését hirdette, míg annak formai és színigazságait kutatta, egyénisége – az ő sajátos látása és kifejezőeszközei révén – sajátos jegyekhez jutott a naturalizmuson belül. Egyéni adottságai és fejlődésének útja, a természetelvű individualisták lírikusabb, érzelmesebb szemléletű művészeinek sorába állították. Azok közé tartozott,

³ *Egyenlőség*, 1923. június 9. 5-6. – Molnár Jenő (1880–1933) jogász, író, újságíró, *A Nap*, *A Polgár*, *Magyar Hírlap*, *Egyenlőség* munkatársa, a *Borsszem Jankó* szerkesztője.

akiket a «természet szerelmeseinek» volt szokás nevezni, akiknek nagymestere és prófétája volt báró Mednyánszky László. Ő volt Katona Nándor felfedezője, első mestere, később pedig éveken át meghitt pártfogója. Nem véletlen a találkozásuk, mint ahogyan nem volt véletlen kapcsolatuk és művészetük rokonsága sem. Mindketten halk, elvonuló emberek voltak. Szinte szerzetesei és aszkétái művészetüknek. Vándorútra keltek, napokon át járták a hegyeket, erdőket, síkságot. Szabad ég alatt háltak, tarisznyából ettek és egyetlen munkájuk, kedvtelésük, harcuk és önfeledkezésük a művészet volt. Volt ebben a módban, ahogy magukat a természet megismerésének és szeretetének szentelték, etikai szempontból is valami szerzetesi emelkedettség és tiszta áhítat, mely művészetüknek meggyőző erőt, bensőséges őszinteséget adott.

Az impresszionista esztétika tanai szerint a tájképfestés sajátosan lírikus művészet. Valóban az impresszionizmus nézőpontjából a tájkép a minimális formai elemek, teljesen feloldott, szinte dekomponált vonal és folt szerkezetiségen kívül túlnyomóan színességből áll, mely mint a természet világítási viszonyainak megfelelő képei elem-hangulat, azaz lírai és festői összetevő is egyúttal.

Lírikus festőiség, poétikus, érzelmes impresszionizmus jellemzik Katona Nándor művészetét, jó ízlése, mely témaválogatását és érzelmességének mérték tartását adta – az alacsonysorsból felkészülő szepességi művésznél – veleszületett előkelőség.

Naturalista-impresszionista festő volt, ennek a stíluskorszaknak minden előnyével, szép és nagy vonásával, de egyúttal minden lehatároltságával is. Ez a művészet sokkal zárkózottabb, tömörebben oldotta ki az egyéniségeket, sokkal merevebben lekötötte őket, mint a következő, egyénieskedő posztimpresszionizmus. Az impresszionista, természetelvű festőket a maguk festői látása igen gyakran elsodorta az emberi közösségtől. Egyéniségük markáns kialakulása elvonatkozttatta és elszigetelte őket a társadalomtól, szubjektivitásuk irrealitásba emelte őket a hétköznapi élet talajáról. Itt, éppen a naturalizmus csúcspontján zökkent a lírikus tárgyilagossága tragikumába.

Katona Nándorról ezt az ő tragikus meghasonlását csak a halála pattantotta ki nyilvánosan köztudomásúvá. A «titokzatosság», «rejtélyesség», melyet a napilapok az «elefántcsonttoronyban» levő műterméről, a művész egész zárkózott, keseredett életéről, bizalmatlankodó elzárkózásáról írtak – mind ennek a tömören és elszigetelten alakult egyéniségnek meghasonlása.⁴

Művészete virágkorában, a századforduló két évtizedében igen nagy népszerűségnek örvendett. Nagy sikerei voltak. Idehaza és külföldön is sok díjat, kitüntetést nyert, képeit főrangú műbarátai és az uralkodócsalád tagjai különös szeretettel vásárolták. Művészete legteljesebben mutatkozott azon a gyűjteményes kiállításon, mely 1901-ben mély hatást gyakorolt művészetünk fejlődésére is. Ekkoriban egyike volt a kitűnő szolnoki művésztelep alapítóinak.

A háborús és az ezt követő évek elvonult munkában találták. Művészeti életünk harcaiban nem vett részt. Egyetlen csoporthoz sem csatlakozott szorosán. Ez az

⁴ Célzás Katona Nándor üldöztetési téveszméire. Ld. 11. jegyzet.

elvonultság, bölcs és szerény félreállítás az oka annak, hogy a művészeti irodalom és a közönség igen nagy része már halála előtt kezdte elfeledni azt a Katona Nándort, aki mögött másfél évtized előtt elismerés és ünneplés járt.

Szokolai Béla⁵

MŰVÉSZFEJEK – KATONA NÁNDOR

Mesélő szemek fölé boruló boltíves homlokbaldachin: *egy trónusra emelt művésztragédiát takar...* Ezzel a tragédiával meghitt közösségben él; vele ébred, vele jár-kél, leülteti maga mellé a kávéházba, elviszi magával külföldi útra...

Összeszoktak.

Amikor átlépek műtermének küszöbét, *ajtaja dörrenve csapódik be a hátam mögött*. Ijedten fordulok vissza. *Hatalmas Wertheim-ajtó mered előttem*. Nehéz acél. Mintha postatakarékba kerültem volna, betétnek.

Képtornyok. Ládák egymás tetején, egészen a műterem mennyezetéig, telve szorosan egymás mellé préselt képekkel. Képkötegek. Egy kötegre ez van írva: *55 drb. 22 × 16. Tenger*. Polcok: roskadásig a Magas-Tátrával. Megkérdem, hány kép lehet itt. Szomorúan mondja: *3000...*

Nem beszél: *kinyilatkoztat*. Minden szavát mérlegre teszi. De előbb megvizsgálja a mérleget: pontos-e? A miniszterelnök nem beszél megfontoltabban, mint ő. Az óramutató nyugodtan sétál át a perceken, amíg egy mondatot kimond. A végén nem mondja ki.

Természetbúvár fészke. Ahová nézek: képek, könyvek, bogarak, lepkék... Egész lepkerajok. Hatalmas dobozokban, zsúfoltan. Néhány remek példány domború üveg alól gyönyörködteti a szemet. Számuk: 2000... Bogarakból ugyanannyi... Föl is dolgozta őket. *Tudományosan* – mondja. A rovargyűjtő *Katona Nándor* jól megfér, sőt harmonikusan él a festővel. A természetnek nemcsak lepkéit fogja össze, de hegyeit is, vizeit, napkeltéit, napnyugtáit... *Piktúrája mögött egy a legaprólékosabb részletekbe ható anatómus húzódik meg*. Nemcsak a lepkéket, de az egész tájképet gombostűre szúrja s úgy rakja, gyűjti őket, mint a színes lepkéket... Garmadával sorakoznak ládáiban azok a stúdiók, amelyek egy-egy kedvelt képmotívumának fölépítéséhez szolgáltak. Egyik stúdiuma: *egy fátörzs*. A kéreg pórusainak hajszálpontos redőzetében. *Egy sziklatömb*. A kavicsszilánkok minuciózus tükröztetésében. *Vízűkör*. A hajnal, az alkony, az ős, a napfény tündöklésében. Tenyérnyi színfutak. Ugyanaz a motívum: kék, zöld, lila, rózsaszín derengésben. Csupa objektivitás;

⁵ *Napkelet*, 10, 1932, 9. 683-684. – Szokolai Béla (1897-?) művészeti író, lapszerkesztő. Az 1930-as években rendszeresen közölte írásait az *Élet*, az *Erdélyi Helikon*, a *Magyar Iparművészet*, *Napkelet*.

csupa igazmondás; csupa visszasugárzása a természet által sugallt igazságnak. Mint egy gigantikus természetrajz.

Mednyánszky ismerte föl elsőben képességeit. Műtermébe viszi s a késmárki kisfiú nála szerzi első festői táplálékát. *Ez a találkozás döntő egész életére.* Első ízben rövid ideig tartózkodik itt. Pestre kerül. *Greguss, Székely,* majd *Lotz* tanítványa. Párizsba vágyódik. Öt esztendőt tölt ott. Megtanul franciául s *Barbizon* romantikus levegőjében összeismerkedik egész sereg később hírességgé vált, kezdő festővel. *Renant* hallgatja. Másfél éven át minden reggel ott van a *Sorbonne* előadásain, ahol *Renan* héber nyelven adja elő az ótestamentumot. Elhízott, nagyfejű ember volt *Renan* – mondja. Alig tudott mozogni. De amikor beszélni kezdett... egyszerre éteri lett... Egyszer lerajzolta. Akkor közelebbről is megismerkedett vele. Nem volt valami közlékeny. A legtöbbet egy hallgatóval volt, egy öreg úrral, aki előadás alatt *Katona Nándor* szomszédja... *Don Pedronak* hívták, *Brazília* elűzött császára volt...

Volt később is Párizsban *Katona Nándor*. De ez már nem az én Párizsom! – mondja. Az én Párizsom a la vie de bohème Párizsa volt...

Behunyja a szemét. Így mondja:

– *Murger*...⁶

Párizs érintetlen hagyta naturalista tájképszemléletét. A látott természet szab határt művészetének, annak parancsa alá hajtja alázatos ecsetjét. Részletmegfigyelő. Képeit széjjel lehet bontani s megint összerakni, mint valami színes kockajátékot... Ábráknak lehetne alkalmazni, a legnagyobb stílus propagandaeszközül ama táji szépségekhez, amelyek Magyarország térképéről végzetesen lekerültek... Észak-Magyarország monumentális szépségei élednek újra vásznain; szürkékbe ködlő hegyein, házakat, fákat tükröztető vizein... *Pedáns vonalvezetés, rend, hajszálpontos tárgyla-gosság mindenütt.* Semmi rendellenesség. A természetet a napszakok egymást föl-váltó fénylésében keresi s amilyenek azok mutatják, azonképp tükrözi... Nem fest: *laborál*. Képei: dokumentumok. Hangulatok, ahogy azok rezonálnak mindenkiben. És mindenek szemén át a művészen.

Ágya itt van, de nem alszik itt. Szállodába jár. De most már oda is ritkábban. Ládák, bőröndök tömegére mutat:

– Ennek együtt kell maradni!... Együtt az utolsó darabig... Hogy megmutassam; ez voltam... ez voltam én...

Elhallgat. Rám mered. Aztán vontatottan megszólal:

– Valaki üldöz... ötven év óta... *ez a valaki a szívemet s a szememet elrabolta*...⁷

⁶ Henri Murger (1822–1861) francia író. Az ő *Scènes de la vie de bohème* c. regénye szolgált Puccini és Leoncavallo operáinak és Kálmán Imre operettjének szöveggönyvéül.

⁷ Célzás *Katona Nándor* híres mesterére, *Mednyánszkyra*. Katonának idővel rögeszméjévé vált, hogy *Mednyánszky* ellopta tőle képeit, témáit, s hogy sikere valójában őt illette volna. Ld. 11. lábjegyzet.

A szemeit befutja a könny. Egy kecskeszakállas aggastyán, egy boldogtalan festőpoéta sír az Akácfa-utcában művészetének gazdag piramisa fölött.

Egyik állványról egy ametisztben gyöngyöző tátrai vízesés vele sír, vele zokog...

*Bálint Jenő*⁸

KATONA NÁNDOR (1860–1932)

Szinte kedve kerekednék mesét írni az embernek, mikor Katonáról van szó. Tán így valahogy: Hol volt, hol nem volt, valahol a szepesi hegyek között volt egyszer egy szegény, nagyon szegény fiú, aki semmi sem volt, még asztalos inas sem⁹ – akiből lehet valahogy művész, mert hiszen a gyalupad kész rajzolódeszka – hanem aki durva, háromkrajcáros bicskával papírból vágott ki mesebeli alakokat, meg sohasem látott, képzeletbeli madarakat, istenien naiv ágak-bogak között és volt egyszer egy jó, de egyszerű öregasszony, aki az anyák csodálatos ösztönével megérezte, hogy ezek a furcsa ákombákomok nem a falusi gyermek játékaik, hanem egy szunnyadó művészlélek ifjonti hevülései és eltette mindannyit az imádságoskönyvébe. Nemsokára – „mindössze” harminc esztendővel azután – nagy urak, grófok, kegyelmes asszonyok és bárókisasszonyok összeszedték ezeket a papírlapokat, bekeretezték, akár a velencei tükröket és beaggatták finom szobákba, melyeknek csak a kárpitja is kétezer forintba került. (Éppen annyiba, amennyiből ez a gyerek tizenöt évvel előtt lehetett volna emberré.) És képet, sok képet aggattak melléjük, amelyeket mind az a fiú festett azóta s amelyekért akkor versenyezve vetélkedtek Magyarország nagyurai, hogy drága pénzen kaphassanak belőlük s amelyeket utóbb olyan nehéz szívvel adogatott oda a gazdájuk – egy kora ősz, szomorú, gyerekjóságú, naiv, öreg fiatalember – mintha mindegyikkel a lelkéből szakítottak volna le egy darabot, vagy mintha fájt volna neki eladogatni a múltját így darabonként.

És mint mindig, most is igaza volt a mélabú és lemondás e szomorú poétájának, mert csakugyan ezekre a vászon, karton és deszkadarabokra volt leírva a Katona Nándor egész legendás élete: a szepesi gyermekjátékoktól kezdve, végig a fiatalság mondhatatlan nyomorúságán, küzdelmein keresztül, Párizson át a rövid ideig tartott dicsőségig s a hosszú, halálig tartott mellőztetésig.

Az első vázlat, amennyire különbözik a maiaktól, oly gyermeketegen árulja el: mily áhítatos félelemmel közeledett a fiatal művész a természethez, mily alázatos, szolgáló hűséggel másolta megnyilatkozásait, törzseit, lombjait, minden levelét, minden fűszá-

⁸ *A Reggel*, 1930. május 5. 11. – Bálint Jenő (1889–1945) hivatalnok, művészeti író. 1922-ben a *Helikon*, 1923-ban az *Alkotás-Művészház* igazgatója. Művészekről írt portré-riportjainak egy sorozata megjelent: Bálint Jenő: *Művészféjek*. Bev. Csók István. Budapest, 1929. – de a sorozatot folytatta *A Reggel* hasábjain, így 1930-ban Deák-Ébner Lajosról, Rudnay Gyuláról, Bernáth Aurélról és Márfy Ödönről közölt írást.

⁹ Utalás Munkácsy Mihályra.

lát, mintha szentségtörésnek tartotta volna elsikkasztani valamit is abból, mit sóvárogva bámuló lelke oly mohón rögzített szeme tükörjébe.

Aztán a második korszak, amikor már a látottak mellé halk, tétova hárfakíséret gyanánt odalopóztak az érzései is, miket a természet csodálata és szeretetet váltott ki belőle és végre a harmadik, mikor a természetből immár majdnem semmi sem került a vászonra tárgyilagosan, hanem csak az, amit ő látott, ő érzett, a természet fenséges szentegyházában, a hangulat.

Katona Nándor ez időben joggal elmondhatta volna magáról, amit Byron a Childe Herold megjelenése után írt levelében: Reggelre kelve azon vettem észre magamat, hogy híres ember vagyok!...

De mennyi kín és küszködés előzte meg azt a neki oly történelmi pillanatot, mikor az akkor legelőkelőbb, csupa nagynevű és műgyűjtő mágnásból alakult Magyar Műbarátok Köre gyűjteményes kiállításban mutatta be munkáit¹⁰ s mikor hirtelen szárnyra kapta a hír. Ennek a magába vonult, csendes, töprengő és szinte félelmesen szerény embernek a lelke mélyén bizonyára megvolt a maga véleménye a saját művészetéről akkor is, amikor még teljesen névtelenül s szinte ősemberi nyomorban festegetett ajándékba kapott szivarskatulya-tetőkre és végigajándékozta velük az egész Szepességét; bizonyára érezte művészeti hitvallásának igazságát akkor is, mikor a végtelen vágy külföldre űzte, hogy ott napszámos munkával tengesse titokban művészetnek eljegyzett életét s nem rendült meg hite, bizalma akkor sem, mikor tehetségének és tudásának teljes vértetében sem tudott a porondon még annyira sem érvényesülni, mint amennyire közepes mesteremberek. Hogyan érthette volna meg hát egy ilyen gyermekiesen naiv és tiszta lélek, hogy szebb, jobb és igazabb lett mindaz, ami két évtized sorvasztó küzdelmei alatt észrevétlen maradt; hogyan érthette volna meg, hogy egyszerre csak ugyanazokért ünneplik a társadalom legmagasabb körei, miket fiatalságának virágzása idején még elfogadni sem voltak hajlandók?

Pedig mindebben csak az ő minden mélysége mellett is ábrándos világnézetet talált érthetetlen ellentmondást. Csak az ő finom, tétova és minden művészi gőgtől tiszta lelke kereste akkor a hirtelen változás okát művészete tökéletesbesülésében; csak ő hitte, hogy tán bizonyára jobban és mélyebben merült el a természet fenségességének tanulmányozásába; csak ő képzelte, hogy tudása gyarapodott, előadási módja mesteribbé és költészete igazabbá erősödött. Csak ő, aki a külvilágtól szinte teljesen elzárkózott s tiszta önmagában a művészetének élt, csak ő nem látta, hogy a változás nem őbenne, nem az ő művészetében, de bennünk volt; a mi szemünk finomodott s a mi érzéseink tisztultak líraiabbakká. Ő az maradt, aki volt; természetimádó művész, panteista költő, aki a színek és vonalak dallamával zengte áhítatos himnuszát a nagy Pán dicsőségének.

¹⁰ Katona 1901-ben a Műbarátok Köre által a Múcsarnokban rendezett kiállításon 140 képből álló gyűjteménnyel szerepelt. Ld.: Lyka Károly: Egy festő meg egy szobrász-kisasszony. A Műbarátok Körének kiállítása. *Új Idők*, 1901. december 8. 511-512.; Révész Béla: Jegyzetek a téli tárlatról. *Egyenlőség*, 1901. december 29. 5-7.

Az új festőnemzedék Katonát élete utolsó évtizedében már erősen leértékelték, ez, valamint patológikus rögeszméje, hogy Mednyánszky „lemásolja” az ő képeit, s hogy Mednyánszky ösztönzésére az egész világ összeesküdött ellene és művészete ellen, valósággal megmérgezte szomorú estéjének légkörét.¹¹ Viszont halála után művészete olyan oldalról kapott rendkívüli méltánylást, ahonnan szegény Katona a legkevésbé várhatta volna: *fajelméleti alapon* nevezték ki páratlannak, egyedülállónak a magyar művészek között. „A fajtság rezonanciája” – írja Méheli Lajos fajbiológus¹² professzor adjunktus¹³ – „a képábrázolásban is kicsendül. Az északi ember stílusa precíz, hűvös, valóságos formaművészet”¹⁴... És bár „a magyar festészet története sincsen éppen híján a kiváló tájképfestőknek, de az ember lelkivilágának és a külső természetnek összetartozó egységét senki sem tudta vászonra vinni, mint éppen az északi fajú (szepesi származású) Katona Nándor (jellemében és életstílusában is északi mintakép”¹⁵...)

¹¹ A Mednyánszkyval kapcsolatos téveszme háttéréről ld. Markója Csilla: Mednyánszky árnyéka: „A paranoia az éleslátás következménye”? A Katona Nándor-történet. In: Markója Csilla: *Egy másik Mednyánszky*. Budapest, 2008. 74-88. – továbbá: „Csak a bűnözőket szereti”. Válogatás Katona Nándor Mednyánszkyt „leleplező” emlékirataiból. és „Vaspáncéllal körülzárt életében”. Katona Nándor a korabeli sajtó tükrében. *Mednyánszky-olvasókönyv*. Szerk. Markója Csilla. *Enigma*, 7. 2000. no. 24/25. 177-194., 195-210.

¹² Méheli Lajos (1862-1953), zoológus, az MTA tagja. A Budapesti Műegyetemen szerzett oklevelet, majd 1915-ig a Magyar Nemzeti Múzeum Állattani Osztályán dolgozott, 1912-1915 között igazgató. 1899-től 1930-ig az MTA tagja. 1915-1932 között a Budapesti Tudományegyetem (utóbb Pázmány Péter Tudományegyetem) Állattani Tanszékének tanára. A zoológia és herpetológia világszerte elismert szaktekintélye volt. 1919 után a magyar fajbiológiai kutatások megeremtője, a szociáldarwinizmus egyik hazai elterjesztője, a turanizmus és a fasiszta eszmék propagátora, a *Cél* c. szélsőséges antiszemita folyóirat szerkesztője. Tudóstársai tiltakozása miatt 1930-ban lemondott akadémiai tagságáról. Mint háborús bűnöst 1945-ben börtönbüntetésre ítélték. Ld.: Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege*. Pécs, 2013. 337-341.

¹³ Rózsa Miklós eredeti jegyzete: „Fajismeret. A modern anthropologia és öröklésbiológia. Írta: Gáspár János, a Pázmány Péter Tudomány Egyetem antropológiai intézetének adjunktusa. Budapest, Novák Rudolf és Társa Tudományos Könyvkiadóvállalat és Orvosi Könyvkereskedés. II. kiadás.” A mű első kiadása 1930-ban, a második 1931-ben jelent meg. – Gáspár János (1899-1989), a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen 1923-ban szerzett általános orvosi és államtudományi, illetve a Jénai Egyetemen bölcsészdoktori oklevelet. 1937-1946 között a Pázmány Péter Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar Bonctan-Tájbonctani Intézet egyetemi adjunktusa és az Orvos-Antropológiai Osztály vezetője és tanára. 1946-ban az alkat- és öröklésbiológia tárgykör magántanára lett. 1948-tól orvosként dolgozott Svédországban. Embertannal, örökléstannal, eugenikával, a kárpát-medencei népesség antropológiai vizsgálatával foglalkozott. Méheli Lajos közeli munkatársaként műveit a német fajelméleten alapuló jobboldali fajbiológia, az ún. genetikai fajvédelem jellemezte. Élesen ellenezte a zsidóság asszimilációját, eugenikai okokból elvetette a zsidó-magyar házasságokat.

¹⁴ Gáspár 1930. i. m. 163.

¹⁵ Uo., 167-168.

9. Katona Nándor: Czöbel Minka, 1894.
Olaj, vászon, 34 x 24 cm,
magántulajdon, fotó: Fotoarchív SNG,
© Slovenská národná galéria, Bratislava

Kleinberger család derék fia *nem „északi”, hanem semita-fajú*, ha szepesi származású is. (Bár eddig úgy tanultuk az egyedül üdvözítő fajbiológiában, hogy származásra nem a földrajzi hely, az „élettér” döntő, hanem a fajtság, mint egy „közös államkeretbe tartozás”, „az ugyanabban az osztályban való elhelyezkedés” fajtudásunk szerint nem „szünteti meg azokat a velünk született kapcsolatokat, melyek a *származás vérségi kötelékein* alapszanak.”¹⁸ És lám, mégis a semita-vérségű Katona „északi faji mintakép” – művészetében, jellemében és életstílusában egyaránt... hogy örömük legyen Balás Piry Lászlóknak¹⁹ és vitéz Nagy Zoltánoknak.²⁰

Bármily hízelgő is ez a megállapítás Katonára, s bármily hízelgő rám is, hogy a tudós fajbiológus a maga elméletének igazolásául háromszor is hivatkozik *A magyar impresszionista festészet* című könyvemre,¹⁶ kénytelen vagyok az alábbi, neki bizonyára nem éppen kellemes igazságokat leszögezni: 1.) Katona stílusa nem volt „precíz, hűvös formaművészet”, mint az „északi emberek” művészete. Mindent lehet rá mondani, csak éppen ezt az egyet nem. Éppen hogy csak bensőséges – és nem hűvös – de formaművészet nélküli tájkép- és hangulatfestő volt Katona Nándor, bár a tudós fajbiológus szerint: „a tájkép- és hangulatfestés problémái a keletbalti és turáni magyar festőkhöz állnak a legközelebb.”¹⁷ És ha igaz, hogy „a fajtság rezonanciája... a képábrázolásban is kicsendül”, akkor nagy baj van az öreg Akibával (ahogy Katonát nevezték a barátai), mert a késmárki

¹⁶ Rózsa Miklós: *A magyar impresszionista festészet*. Budapest, 1914. 142-147.

¹⁷ Gáspár 1930. i. m. 85.

¹⁸ Uo., 219-221.

¹⁹ Balás-Piry László (1908-1993) művészettörténész. 1932-ben szerzett oklevelet a Pázmány Péter Tudományegyetemen Gerevich Tibor tanítványaként. 1934-től a Szépművészeti Múzeumban dolgozott. Több szélsőjobboldali és nyilas, antiszemita lap és folyóirat munkatársa volt. 1949-1993 között Peruban, majd rövid ideig Németországban élt.

²⁰ Nagy Zoltán (1908-1994) művészettörténész. 1934-ben szerzett oklevelet a Pázmány Péter Tudományegyetemen Gerevich Tibor tanítványaként. 1934-1938 között a Műemlékek Országos Bizottságánál, majd 1941-ig a Magyar Nemzeti Múzeumban, illetve 1945-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Művészeti Osztályán dolgozott. Teleki Pál miniszterelnök művészeti tanácsadója volt. Rendszeresen

Íme, fajbiológiai alapon álló esztétáink ezért „nem mellőzhetik a liberális nemzeti ideológia mellett a faji realizmus szempontjait” s ez a csodálatos „realizmus” ezért állítja oda művészetében, jellemében és életstílusában az északi (árja!) mintaképnek az öreg késmárki izraelita művészfiát.

Rózsa Miklós²¹

publikált jobboldali folyóiratokban is. 1945–1951 között az ELTE Muzeológia Tanszékén tanított, de megfosztották állásától. 1960-tól nyugdíjazásáig az esztergomi Balassa Bálint Múzeum igazgatója volt.

²¹ MNG Adattár, ltsz. 14045/60/16. – Rózsa Miklós (1874–1945), újságíró, művészeti író. Fiatalon a *Pesti Napló* és a *Magyar Hírlap* munkatársa volt s 1896-tól Munkácsy Mihály, illetve a Nemzeti Szalon titkára. 1909–1914 között a *Művészház* vezetője, majd *A Hét* szerkesztője lett. A lap megszűnte után az *Est*-lapok alkalmi párizsi tudósítója, majd 1926-tól a KUT egyik irányítója, és a hasonló című folyóirat szerkesztője. 1922-től a Magyar Városi Bank és intézményei alkalmazásában állt. 1928-ban megalapította Modern Kiállítás-szervező Bizottságot, amely meghatározta a Tamás Galéria programját, de 1931-ben összekülönböztek Tamás Henrikkel és a Könyves Kálmán Szalonban folytatták tevékenységüket. Ld.: *Új színben. Rózsa Miklós és művész-önarckép gyűjteménye 1932–1943*. A kiállítást rend. és a katalógust összeáll. Kopócsy Anna. Budapest, 2007. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 2007/2.) – Rózsa Miklós azonban nemcsak Katona miatt írta meg cikkét, illetve nemcsak 1914-ben megjelent könyvének pusztán Katonára vonatkozó illetén felhasználása miatt. Ugyanis Gáspár János még egy alkalommal hivatkozik Rózsa Miklós könyvére (Gáspár 1930. i. m. 188–189.). Mint írja: „A diaszpóra utáni zsidóságban legátütöbben az előázsiai alkat érvényesül. Egyetlen fajban sincs meg annyira a más emberekre való hatás képességének, a rábeszélő tehetségnek az a foka és rutinja, mint amellyel az előázsiai rendelkezik”, s ennek illusztrálására László Fülöpöt hozza fel példának – idézve Rózsa Miklós könyvének egy részletét. Rózsa, László Fülöpben egy olyan, nem minden tehetség nélküli karrierista művész portréját rajzolta meg, aki nem olyannak festette az embereket, amilyenek, hanem amilyenek az életben szerettek volna lenni. Rózsa 1914. i. m. 202–207.